

Будій З. І.,

Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, м. Тернопіль

ДО ПРОБЛЕМИ ПЕРФОРМАТИВНОСТІ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

Аналізуються теоретичні розвідки, присвячені дослідженню перформативної функції мови у структурі письмового нарративу та процесу інтерпретації художнього тексту у співвідношенні з теорією мовленнєвих актів. Розглядається здатність перформативних висловлень створювати ілюзію оповіді у вигляді сценічного дійства в уяві читача.

Ключові слова: мовленнєві акти, перформативність, перформативне висловлення, мімесис.

Анализируются теоретические положения об исследовании перформативной функции языка в структуре письменного нарратива и процесса интерпретации художественного текста в соотношении с речевыми актами. Рассмотрена способность перформативных высказываний формировать иллюзию сценического действия в воображении читателя.

Ключевые слова: речевые акты, перформативность, перформативное высказывание, мимезис.

Theoretical account of the narrative's performativity and speech acts functions pertaining to the structure of the written narrative are analyzed. Performative utterances affect the interpretation process of the written narrative in that they represent mental performance of the reader.

Key words: speech acts, performativity, performative utterances, mimesis.

На початку XXI століття феномен перформативності виходить за межі лінгвістики, стає міждисциплінарним концептом і постає у центрі дослідження таких наукових сфер як психолінгвістика, соціологія, етнологія, літературознавство, театрознавство, культурологія [9]. Дослідженню і вивченню перформативності та перформативних висловлень присвячено значну кількість публікацій, запропоновано різні підходи до їх аналізу (Е. Бенвеніст, Дж. Остін, Дж. Серль, Дж. Локслі, М. Пфістер, М. Пратт, Т. Тодоров, С. Четмен, Н. Арутюнова, Ю. Апресян, О. Падучева, І. Кобозєва, О. Почепцов, В. Богданов, І. Сусов та багато інших), проте актуальною на сьогодні є проблема формування єдиної системи дослідження перформативності.

Метою статті є розкрити доцільність проведення текстологічних досліджень письмового нарративу на основі перформативності. Для досягнення поставленої мети сформульовано завдання: проаналізувати здатність перформативності письмової оповіді впливати на ментальні процеси читача, створюючи ілюзію дійства в уяві останнього.

Згідно з концепцією Дж. Остіна, у процесі мовленнєвих актів формуються констативні висловлення, які описують існуючий стан справ або констатують факти, та перформативні висловлення, які нічого не описують, не повідомляють, не констатують. До перформативного висловлення не можна застосувати критерій істинності, тому що воно є виконанням дії або ж її частини і не може бути описаним як мовлення, іншими словами, висловлення визначається як спосіб дії і не лише несе пропозиційний зміст (не лише щось говорить), але також виконує певні дії за умови, що вони відповідають конвенційним нормам [5]. Коли говорять про перформативне висловлення, то мають на увазі перформативи, які виконують логічну функцію поєднання мовлення та дії в об'єктивній дійсності, тобто комунікативну функцію. Однак, у процесі мовлення комунікативна функція та її експоненти перебувають у складній взаємозалежності, тому що елемент, який називає цю функцію, не просто обумовлює комунікативну спрямованість мовленнєвого акту, а й формує висловлювання еквівалентне дії.

Пізніше Дж. Серль доповнив формулювання поняття 'висловлення' поняттям 'успішне висловлення', висуваючи на перший план успішну передачу наміру мовця на фоні складних і непередбачуваних умов [13]. В цьому сенсі таке висловлення може бути успішним або неуспішним.

Як зазначає І. П. Сусов, перформативи є словесними діями, які можуть змінювати той чи інший стан речей, створювати нові ситуації; вони не описують світ, а змінюють його [4, с. 103-104]. "Перформатив входить у контекст життєвих подій, створюючи соціальну, комунікативну або міжособистісну ситуацію, що має певні наслідки" [2, с. 137].

Під час дослідження перформативності висловлення стає помітним, що силу і значущість це висловлення отримує, перш за все, у мовленнєвому акті і завдяки йому. Акцент робиться на цитатний характер та прецедентність перформативного висловлення. Щоб перформативне висловлення могло успішно здійснитися, воно повинно бути впізнаваним і володіти репродуктивністю в системі суспільно визнаних умовностей і норм як читата або як ритуал [3].

Останнім часом перформативність входить до понятійного апарату текстологічних досліджень і може стосуватися письмового нарративу: по відношенню до тексту термін 'перформативність' означає, що текст не стільки говорить про щось, скільки показує дещо, супроводжує виконанням те, що мовиться, підтверджуючи тим самим справжність мовленого. Можна спостерігати, що поняття 'перформативність' співвідносять не лише з виконанням мовленнєвих актів, які відбуваються за певних умов, але і з виконанням театральних та ритуальних дій, матеріальним втіленням письмового тексту, з процесом інтерпретації художнього тексту, тобто з відтворенням подій, що описуються в тексті у вигляді сценічного дійства в уяві читача. Оскільки перформативність можна розглядати як здатність створювати в уяві читача поняття дійства, то може відбуватися пряма презентація перформативності, тобто ментальні процеси можуть бути представлені у вигляді внутрішнього монологу або невимушеної непрямой мови.

Коли ідеться про фактичний або уявний “акт розповідання” [1, с. 273], то деякі дослідники послуговуються терміном ‘мімезис’ [1; 7; 10; 8], що “означає “показувати”, чи “розігрувати”. Ті частини оповіді, які подаються в міметичній манері, “драматизовано”. Це означає, що їх представлено у “сценічний спосіб”, з відповідним антуражем та діалогами. “Мімезис” – це “повільна розповідь”, у якій те, що сказано й зроблено, “інсценізується” для читача, створює ілюзію, що ми самі “чуємо” й “бачимо” те, що відбувається” [1, с. 273-274]. Як бачимо, у міметичному типі оповіді акт розповідання здійснюється шляхом саморефлексії і у цьому значенні перформатив часто вживається як синонім слова ‘самоусвідомлення’ і ‘рефлексія’.

Ж. Женетт розмежує репрезентацію/показ дії (акт) та репрезентацію/відтворення мовлення. Він стверджує, що у межах дієгететичної форми оповіді міметична або пряма мова не репрезентує мовлення, а переважно повторює або, як це маємо у літературній оповіді, безпосередньо утворює пряму мову: “оповідь сама поступається прямому цитуванню, де вся репрезентаційна функція анулюється...” [7, с. 5].

Уважається, що у контексті наративу перформативність мовленнєвих актів відіграє важливу роль. По-перше, мовленнєві акти безпосередньо впливають на дію в оповіді, пришвидшуючи її (обіцянки, погрози, наполягання), наприклад, у діалозі драми [11, с. 118-119]. По-друге, наратор використовує мовленнєві акти на рівні оповіді (щоб щось визначити і повідомити про це, узагальнити і пообіцяти) [6, с. 161-166]. На цьому рівні весь наратив можна розглядати як “метафоричні висловлення” або “складні мовленнєві акти” [12; 14], і з цієї точки зору, роман є також мовленнєвим актом, тому що акт розповідання вказує на перформативність оповіді у більш прагматичному і культурному контексті з урахуванням спостережливого автора або паратексту і виокремленням наративного акту як способу культурної діяльності, що взаємодіє з культурними нормами і формує колективну ідентичність.

Якщо перформативність загалом розглядається як здатність виконувати справжню дію, яка узгоджується з прописаним ритуалом, то у наратології перформативність виявляє способи представлення дії або ті фактори, які спричиняють дію. У цьому випадку перформативність співвідноситься з ілюзією вистави або гри, коли встановлюється відношення часткової відповідності між дійством, яке виконується безпосередньо перед публікою, і створенням уявного дійства, тобто виконання дії, яка імітується або відтворюється в уяві читача в процесі читання. Перформативність такого уявного драматичного дійства, прихованого у письмовому наративі, відповідає сценічному дійству і може бути змодельовано у вигляді сценічної гри, а драматичний жанр вважається перформативним [11, с. 4], тому що оповідачі, будучи дійовими особами, є одночасно безпосередніми виконавцями дій, і мовлення персонажів відбувається у вигляді прямої мови, що відтворює живе спілкування, а “живе спілкування людей у своїй основі перформативне...” [2, с. 139].

Отже, у процесі інтерпретації письмового художнього твору перформативність спонукає яву читача створювати ілюзію драматичного дійства, що криється у цьому наративі, тому перспективним залишається систематичне дослідження проблеми перформативності, яка забезпечує ґрунтовну основу для дослідження письмових текстів.

Література:

1. Баррі Пітер. Вступ до теорії: літературознавство та культурологія / П. Баррі // Пер. з англ. О. Погинайко; наук. ред. Р. Семків. – К. : Смолоскип, 2008. – 360 с.
2. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ Академія, 2011. – 304 с.
3. Романова Е. Г. Перформативные единицы в ритуальных актах суггестивной коммуникации: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 / Романова Елена Георгиевна. – Тверь, 2002. – 327 с.
4. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 272 с.
5. Austin J. L. How to Do Things with Words / J. L. Austin. – Cambridge : Harvard University Press. – 1975. – 164 p.
6. Chatman, Seymour. Story of Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film / S. Chatman. – London : Cornell University Press. – 1978. – 288 p.
7. Genette, Gérard. Narrative Discourse: An Essay in Method / G. Genette. – Ithaca : Cornell UP. – [1972] 1983. – 285 p.
8. Hutcheon, Linda. Narcissistic Narrative: The Metafictional Paradox / L. Hutcheon. – New York : Methuen. – 1984. – 192 p.
9. Loxley, James. Performativity / James Loxley. – London : Routledge. – 2007. – 176 p.
10. Nünning, Ansgar. Mimesis des Erzählens: Prolegomena zu einer Wirkungsästhetik, Typologie und Funktionsgeschichte des Akts des Erzählens und der Metanarration / A. Nünning // J. Helbig (ed). Erzählen und Erzähltheorie im 20. Jahrhundert: Festschrift für Wilhelm Füger. – Heidelberg : Winter, 13-17. – 2001. – P. 13-47.
11. Pfister, Manfred. The Theory and Analysis of Drama / M. Pfister. – Cambridge : Cambridge UP. – 1991. – 360 p.
12. Pratt, Mary Louise. Toward a Speech Act Theory of Literary Discourse / M. L. Pratt. – Bloomington : Indiana UP. – 1977. – 236 p.
13. Searle, John R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language / John R. Searle. – Cambridge : Cambridge UP. – 1995. – 230 p.
14. Todorov, Tzvetan. Genres in Discourse / T. Todorov. – Cambridge : Cambridge UP. – 1990. – 148 p.